

ես խօսելոյ ապակիներու վերայ, խօսք մ'այլ ըսենք կիտուածներու մասին:

Ոսկւոյ, կապարի և անագի բաղադրութեամբ անթափանցիկ եղած ապակին կը կոչուի կիտուած (email): Կիտուածանկարելու համար նախ կիտուածն կը հաստատուի միշտ շորիչ նիւթ կոչուած մարմնոյ մի վերայ, որոյ կազմութեան կերպն փոփոխուած է այլ և այլ ժամանակ: Եգիպտացի կիտուածագործք կանաչ կամ կապոյտ կիտուածեղէն ծեփով մի կը պատէին իրենց հողէ կամ տալլէ շինուած զանազան առարկաները:

Արեւմտեան ժողովուրդք աւելի կատարելագործեցին կիտուածանկարչութեան արուեստը: Միաւորիչ նիւթոյն կազմութեան համար մետաղներն ընտրեցին, որոց մակերեսութիւն վերայ գծածեւ մի կազմող խոռոչներ փորեցին, և յետոյ լեցնելով զանոնք կիտուածեղէն զանազան գոյներով, մեծութեամբ և շինուածքով շատ կարելորդ առարկաներ յառաջ բերին: Մետաղի խոռոչներու մէջ կիտուած թափելու այս ոճն տեւեց մինչեւ ԺԴ դար: Այն ժամանակ միաւորիչ նիւթոյն մէջ անլրպիտներ ընելն դադարեցաւ, և ըսպիտակ կիտուածեղէն ծեփով մի բոլորովին պատեցին զայդ, որոյ վերայ նկարեցին յապակի փոխարկելի գոյներով, զորս յետոյ հրով կը նոյնացընէին կիտուածի միւնոյն զանգուածոյն հետ: Այսպէս է նաև արդի կի-

տուածանկարչութեան ոճն. միաւորիչ նիւթն մետաղական է կամ ոչ. գործածուող մետաղքն են միայն պղինձ, արծաթ և ոսկին. իսկ անմետաղեայ միաւորիչ նիւթքն են, յախճապակ, կաւեղէն անօթք, կրկնեփ յախճապակն, և նոյն իսկ (հրաբխական) խանձոցն:

Եգիպտական կիտուածք ամենէն հինագոյն կը համարուին մինչեւ առ մեզ հասածներու մէջ: Արդէն Եւրոպայի մէջ այժմ նոցա բազմաթիւ նախատիպ օրինակներն գտուելով, կրնամք անոնցմէ կարեւոր հետեւանքներ յառաջ բերել եգիպտական ապակեգործութեան և կիտուածանկարչութեան մասին:

Լուվրի եգիպտական թանգարանին մէջ կը գտուի հրաշալի հաւաքածոյ մի այս ոճով կիտուածագործուած առարկաներու, և յիրաւի հիապքանչ բան մ'է այս կիտուածոց մաքրութիւնն և պայծառութիւնն:

Յոյնք գոհ չեղան այս միաներկ դրուագներով, քիչ յետոյ սկսան գործածել կիտուածը նաև ապակագործութեան (bijouterie) զանազան առարկաներ յառաջ բերելու:

Կարելի է ենթադրել՝ թէ կիտուածանկարչութեան արուեստն ծանօթ էր նաև Եւրոքացոց: Արդի գիւտերն կը հաւաստեն, թէ Կերպք այլ գիտէին կիտուածանկարչութիւն: Միջին դարու կիտուածոց ուսումն շատ հետաքննական է:

Երեք տարբեր եղանակաւ կը յարմարցուի կիտուածն մետաղաց վերայ. ուստի և երեք տարբեր կարգ կ'իտուածներ յառաջ կուգան:

Դրուագեալ կ'իտուածք. կիսաթափանց կ'իտուածք քանդակի վերայ. նկարեալ կ'իտուածք:

Դրուագեալ կ'իտուածք. Դրուագեալ կ'իտուածք երկու տեսակ են. յորոց զմանս քանի մը հնազէտք կը կոչեն բաժանուածք կամ շարժուն բաժաւածք. իսկ միւսները կը կոչեն երկաթ գրչով փորուածք (champlevés): Գծագրութեան շրջափակը ներկայացնելու համար մետաղը պատրաստելու ռճն շատ տարբեր է, որ և զանազանութիւն դրաւ դրուագեալ կ'իտուածոց այս կրկին տեսակին մէջ:

Կիսաթափանց կ'իտուածք քանդակի վերայ: ԺԴ դարու մէջ գրեթէ ոսկին և արծաթին միայն գործածուէին կրօնական պաշտաման գործեաց և մեծամեծաց սպաններուն համար: Կեդեւային դրուագով եղած կ'իտուածանկարութիւնն՝ որ մետաղական շատ թանձր տերեւներով կ'ըլլար՝ ընդունելի չէր այն նոր ոսկերչութեան՝ որ շատցնելով գործուածները հարկ կ'ըլլար նուագեցնել անոնց ծանրութիւնը: Այս եղաւ անշուշտ զլիսաւոր պատճառն՝ որ ինչպէս իտալիոյ նոյն և Գաղղիոյ մէջ ռոյ փոփոխութիւն մտուց կ'իտուածագործութեան մէջ, Կեդեւապատ կ'իտուածի դրուագներն զետեղուեցան ոսկերէն և արծաթեղէն անօթոց վերայ՝ նրբարուեստ քանդակագործութեամբք, որովք ձեւանային արուեստաւորին ուզած զարդերն և առարկայքն. յետոյ կ'իսաթափանց կ'իտուածք կը նկարէին իրենց փալիւրն գոռովք անոնց մակերեւոյթը, և այնպէս կը նոյնանային քանդակագործութեան հետ, որ գործուածքն նրբարուեստ նկարչութեան մի երեւոյթ կ'առնուր մետաղական փայլով:

Նկարեալ կ'իտուածք. ԺԴ դարու

վերջերն շիմուկենցի կ'իտուածանկարէրք տեսնելով՝ որ ոսկւոյ և արծաթի նիւթոց ինչպէս նաև քանդակի վերայ կ'իսաթափանց կ'իտուածոց ճաշակք կը խափանէին կ'իտուածանկար ոսկերչութիւնը (որոյ արտադրութիւնք այնքան փնտռուած էին գրեթէ չորս դարուց մէջ), հետամուտ եղան կ'իտուածագործութեան նոր կերպ մի գտնելու՝ փորագրական առարկաներ յառաջ բերելու համար: Իրենց հետազոտութիւններէն յառաջ եկաւ բուն կ'իտուածեղէն նկարչութիւնն:

Այս նոր տեսակ կ'իտուածանկարչութեան մէջ գործածուած ռճն շատ տարբեր էր առաջիններէն. կ'իտուածագործք այլ ևս պէտք չունեցան քանդակագործաց օգնութեան՝ նկարի շրջագարձը ներկայացնելու համար: Մետաղն բոլորովին ծածկուեցաւ կ'իտուածի ներքեւ, և եթէ դեռ նկարչութեան ենթակայական նիւթն մնաց, այն համեմատութեամբ էր՝ ինչ որ փայտն կամ կտուան՝ իւրաներկ նկարչութեան համար: Վրձինով տարածուած կ'իտուածն՝ յառաջ բերաւ միանգամայն թէ գծագրութիւնը և թէ գոռոց խառնուրդը:

Ի սկիզբն ԺԶ դարու մեծ փոփոխութիւն մի կրեց կ'իտուածանկարչութիւնն: Ամեն նկարէ յառաջ՝ կ'իտուածագործք ծածկեցին ծեփով մի իրենց պղնձէ թիթեղը, և շատ հեղթանք կ'իտուածով թէ բլլայ սեաւ և թէ աստիկ գունաւորեալ: Այսպէս պատրաստուած ենթակային վերայ կը հաստատէին իրենց նկարը զանազան հնաբնեւով, սպիտակ անթափանցիկ կ'իտուածով, գորշանկար մի յառաջ բերելու համար, որոյ ստուերը գոյացնէին թէ այլ և այլ աստիճաններով պատրաստելով կ'իտուածին սեաւ ենթակային, սպիտակ կ'իտուածը տալու ժամանակ, և թէ սեւին վրայէ վրայ գրուած սպիտակ կ'իտուածը եփմանէ յառաջ բերելով: Սպիտակի և ոսկւոյ

արտափայլութիւնը հրաշալի վայելչութիւն մի կու տային նկարին։ Մարմնոյ գոյներն՝ ինչպէս յառաջն, սկսան թեթեւ կերպով քանդակիլ։ Բայց դրեթէ միշտ ներկուած կիտուածով կու տային մարմնոյ գոյնը։

Եթէ կտորն փոխանակ գորշանկարի (grisaille) մէջ մնալու պէտք էր գունաւորեալ ըլլալ, կիտուածի զանազան կիսութափանց գոյները կը տարածուէին գորշանկարին վերայ։

Նաղաշքար (Mosaïque), ըստ ընդարձակ առման բառիս՝ է գործուած մի, յորում հաստատուն և գունաւոր նիւթերով, թէ ըլլայ բնական և թէ արուեստական, յառաջ կու գան կերպարանօք և գունովք բնութեան բոլոր առարկայից պատկերքն։

Հնոց այս տեսակ գործուածոյս համար գործածած սովորական նիւթերն եղած են քարինք, մարմարիոնք և ապակեղէն զանդուածք։ Այս տարեւրացս շարուածոյն և մեծութեանց չափէն, ինչպէս նաև ըստ ոճոյ շինուածքին՝ նաղաշքարն գլխաւոր երեք տեսակներու կը բաժնուի՝ որով և երեք տարբեր անուններ կը ստանայ։

Նաղաշքարի առաջին տեսակն որ երփնադրոշագ (opus tessellatum) կը կոչուի՝ ամեն տեսակ շինուածոց մէջ յատակին կը ծառայէր։ և կազմուած էր խորանարդներէ կամ քուեններէ, և դրեթէ հաւասար կերպարանօք և չափակցութեամբ, շատ հեղ կապոյտ խանձողէ մը և լանազոյն քարէ, ինչպէս է տիբուրեան քարն (travertin), այս տեսակ նաղաշքարն սովորաբար այս երկու գոյները միայն կը ներկայացնէր։ Բայց սոյն այս նաղաշքարն տաճարաց և մեծամեծաց պալատներու մէջ կազմուած էր պէսպէս գոյներով փոքրիկ քարի կամ մարմարիոնի կը տարներէն, և նոյն իսկ ծիրանաքարէ, որձաքարէ, օձակուճէ և այլ թանկա-

զին նիւթերէ։ Այս քարերն մեծ կամ փոքր մասանց կը վերածէին, և կը ներկայացնէին քառակուսի, բոլորչի, եռանկիւն և բազմանկիւն ձևեր, այնպէս լաւ յարմարեցուած՝ որ տեսնողք կը հիանային նոցա համապատշաճ բաժանմանց վերայ։

Նաղաշքարի երկրորդ տեսակն՝ որ հատուկտիւր գործոշագ (opus sectile) կը կոչուի՝ կազմուած է միագոյն մարմարիոններէ, փոքրիկ թերթերու կամ թիթեղներու վերածուած։ ուզուած ծրագրին համեմատ զանոնք կը կըտրեն, և յետոյ տարբեր գունով մի մարմարիոնի մը մէջ կը մտցընեն, կամ սովորական ձեւով միաշափ բաժանուիւն կազմելու, և կամ նկարներ մարդկանց, կենդանեաց և տեբեւալից ճիւղերու։ Այս տեսակն կը գործածուէր կամ քարայտակաները և կամ որմերը պատելու համար։

Նաղաշքարի երրորդ տեսակն այլ ուղեանաւ գործոշագ (opus vermiculatum) կը կոչուի՝ մարմարիոնի բեկորներու և կամ ապակեղէն զանդուածոց փոքրիկութեան պատճառաւ, որոցմով կը կազմէին պայն, ինչպէս նաև իրենց գունոց զանազանութեան և մանաւանդ իրենց ձեւոց պատճառաւ, որք միշտ քառակուսի չէին, այլ առարկայից ըլջադարձ յարմարեցուած։ Յաճախ կը գործածուէր այն՝ կամարները և շինուածոց վերին մասունքը զարդարելու համար, վասն զի շատ չէր ծանրաբեռներ զանոնք։

Սակայն որդեալներ գործոշագ կու չուած նաղաշքարի ամենէն կարեւոր գործածութիւնն վաղուց հետէ մեծամեծ պատկերներ կազմելու համար էր, որոնք կը ներկայացնէին պատմական և առաքելական նշանաւոր դէպքեր։

Ահա այսու ընտրութեամբ և նիւթոց խառնուածով՝ նաղաշքարի այս տեսակն նկարչութեան նախանձորդն եղած էր, և կը կազմէր ճամբարի ներկարներ։

Այն կոչուհիքի առթիւ՝ զոր բրաւ Արտաշէս թագաւորն յապարանս իւր, կը կարգանք հետեւեալ հատուածն Եսթերայ դրոց մէջ. « Ուր կային գահոյք բազումք ոսկեղէնք և արծաթեղէնք ընդելուզեալք մարգարտօք և ակամբք պատուականնք՝ լցեալս պատտաօք և դունագոյն նկարուք և պատուական հանդերձիւք ի վերայ վարդայատակ գաւթին » . (Գլ. Ա. 6) :

Երտուածեղէն նաղաշքարի գիւտն Պարսից կ'ընծայէ Չիամպլինի, որք և Ստորւոց սովրեցուցին այս արուեստը, յորոց անցաւ նաև Յունաց և Հռովմայեցւոց : Սակայն Բիւզանդացիք եղան որք յաշորեցան թափանցիկ կամ անթափանց պակույ երփնեղուն մեծ զանազանութիւն տալ : Սղքա կը շինէին նաև նկարներ՝ որք մեծ պայծառութեամբ կը փալկիէին : Նաղաշքարի այս տեսակն՝ որ կ'իտուածանկարեալ ապակոյ խորանարդներէ կը կազմուէր, մասնաւորապէս գործածուեցաւ զարդարելու համար ներքին որմերը, խորանները, մեծ կամարակալաց գոգերը և գմբէթներու զնդածն : մասուհքը : Խալիֆայ մէջ մինչև իսկ եկեղեցեաց ճակատին վերայ կը տեսնուէր այն : Բաց աստի գիտենք նաև Անաստաս գրապետէն, որ շէքքերը զարդարել տալու համար արեւելքէն նաղաշքար շինող գործաւորներ բերել կու տային :

Արդի ժամանակիս մէջ երկու ինչ մտաւ նաղաշքարի բազալթութեան մէջ, փոքր քարիկը, այսինքն է՝ մանր կտորուկներ մարմարիոնի, ծիրանաքարի կամ մանրախիճ ապակոյ, և սոսիճ, խէժ, փոքր նաղաշքարի սովորական տարրն է ապակի : Յապակի փոխարկելի նիւթն պատրաստելով մէջը կը խառնեն գոյնը, յետոյ զայն հալոցի մը մէջ կը թողուն՝ որ ութ օր մնայ ջերմանքով փուռին մէջ : Եփիլն

աւարտելէն յետոյ երկաթեալ շերտով մի կ'առնուն այս հալեալ նիւթը՝ և կը տարածեն քանի մը բթաչափ փորուած մարմարիոնէ սեղանի մը վերայ, որոյ վերայ կը գրուի ուրիշ ողորկ մարմարիոն մ'այլ որպէս զի բոլորովին հաւասար ծեփ կամ յատակ մ'ընդունի : Սոյն գործողութենէս յետոյ կը հանեն ապակեղէն թերթը, որ երեք կամ չորս գծաչափ թանձրութիւն կ'ընայ ունենալ, և իւր տեղը դնեն խալացւոց tagliuolo կոչածն՝ որ տեսակ մի հերձակ կամ սուր երկայն դանակ է : Կոնակին վերայ դրուած՝ այնպէս որ բերանն երկայնաձև փոքրիկ թիթեղներու բաժնէ իւր առջև եկող ապակեղէն տերեւը, որոյ վերայ մուրճով մ'այլ կամացուկ մը կը զարնեն : Այս է ահա մեծ նաղաշքարի համար թիթեղներ ստանալու եղանակն :

Նուրբ նաղաշքարի համար չի գործածուիր ոչ փոքրիկ դանակ և ոչ թակ՝ այլ սղոց : Երբեմն գործածուելը ապակին երբ փոքրիկ խողովակներու ձևով կը ձուլեն, և յետոյ կը դնեն կրակի մէջ զանոնք գոցելու և կ'որոցնելու համար, շատ հեղ անիւ այլ կը գործածեն : Այս դէպքիս մէջ կը կրտրեն նաղաշքարի բեկորքը՝ ինչպէս որ կ'ընեն աղամանդներու և մետաղներու : և այս յետին եղանակն շատ կատարեալ արդիւնքներ յառաջ կը բերէ : Իսկ ոսկեգոծեալ թիթեղներ ստանալու համար՝ նիւթոյն մէջ բնաւ ոսկի չեն խառնել, այլ նիւթն փուռէն ելնելէն յետոյ ոսկի տերեւներով կը ծածկեն, և վերջը կրկին անգամ կը դնեն հրոյ մէջ, այնուհետեւ այնպէս կը կալի որ այլ բնաւ չի բաժնուիր :

Նաղաշքարը կազմող այս զանազան կտորուանքը փակցընելը հետեւեալ կերպով կ'ընեն. ծեփ մի կ'իւր կը տարածեն որմին վերայ՝ զոր կ'ուզեն զար-

1. Բաւարան հնիստ :

2. Գօմ. Երեք Հոփմ :

դարել. լաւ մը կը յղկեն այս ծեփը յորում միջոցէ միջոց փոքրիկ ծակեր կը բանան, որպէս զի աւելի ուժով բռնէ նաղաշքարն: Ամբողջ երեսին վերայ կը տարածեն սոսինձը՝ բաղադր-

րուած կտաւատի իւղէ, չմարած կերէ և մարմարիոնի փոշիէ, և ապա ըստ որոշեալ ձեւոյ նկարին կը կարգաւորեն ապակեայ թիթեղները, որովք կը կազմուի նկարն:

Ի Շ Խ Ա Ն Ա Ց Կ Ղ Զ Ի Ք

(Տես յ'էջ 354)

Բրինքիրոյի կանանց մեծ վանքը, գրեթէ բոլորովին անհետ եղած է. Տեսնենք պիտի վերջը, որ քանի մը տխուր և անձեռ աւերակներ մնացած են կղզւոյն մէկ ծայրն, որ Գամարա կ'ըսուին, և են քանի մը պատերու մնացորդքն: Այսու ամենայնիւ այն վանքն այլ շատ յիշատակաց արժանի դիպուածներ ունի. և թերեւ միւս կղզւոյն վանքերէն աւելի: Եւրինիէն դատ՝ տեսած են այն խցիկները ուրիշ շատ բարձրաստիճան կանայք, թէպէտ իշխանութենէն ինկած: Մին միայն պիտի յիշեմ, որուն միջի կեանքը տխուր լոյս մը կը ձգէ Բիւզանդիոյ պատմութեան վրայ, այն է Զոյէ կայսրուհին:

Զոյէ, միջին դարուն Միսսալին¹ իւր գիշլութեամբն ցոփութեամբն, և իւր ախտերովն լցած է ԺԱ դարուն քառորդը. իրեն նման քիչ կ'ին եղած է որ այնչափ արհամարհանք ունեցած ըլլայ մարդկային կենաց, և ան-

երես յանդգնութիւն իւր զեխութեան փափաքն յագեցընելու. կոստանդին ԺԱին դուստրն էր. թոռն այն ցոփ և արիւնքուտ թէոփանէին, որ մեռցընել տուած էր իր հոմանոյն Յովհաննէս Զմէկիկին ձեռքովն՝ նիկեփուրոս ֆոկաս իւր երկրորդ ամուսինը, և այսպէս ճամբայ բացած էր այդ Յովհաննէսի կայսերական աթոռն ելնելու, և իւր շնացեալ առաքաստն մըսնելու: Մայրը հելլենացի էր, Ալիսաբիոս պատրիկին աղջիկը: Երկու քոյր ունէր. Եւդոքսիա, որ միշտ մայրապետ մնաց, և Թէոդորա, որ կայսրուհի անուանեցաւ իրեն հետ, հայրերնին մանչ դաւակ յաջորդ չունենալուն համար: Երբ այս իշխանը, գրեթէ եօթանասնամեայ, միշտ խռովեալ կայսրութիւն մը անցընելէն վերջը, որ գրեթէ բոլոր կեանքը տեւեց, և չլըրցաւ երբէք ինքզինքը պատուել տալ, իւր մեռնելու անկողնոյն մէջ, ուզեց ամուսին մը տալ իր երկու դստերաց մէկուն, որ իրեն պիտի յաջորդէին. և իր քովը կանչեց իր ընտրածը, այսինքն Ռոմանոս Առգիւրոս նպատրիկը, որ Երուսաղեմացի կ'ըսուէր: Այս

1. Միսսալին Հոկտաիանոսի թոռանը աղջիկը Կղզիոսի կ'ինը, անուանի իր ցոփութեամբը և անդթութեամբն, որ վերջապէս սպաննուեցաւ Քրիստոսի 48 թուականին:

1. Գօմ. Երեք Հատմ.